

مقایسه یی میان کردی مهاباد، سنندج و کرمانشاه *

ایران کلباسی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

چکیده:

در سرزمین ایران علاوه بر زبان فارسی که زبان رسمی این کشور است و لهجه های ^۱ آن مانند فارسی اصفهانی، شیرازی، کرمانی، مشهدی و جز آن، گویشهای ^۲ فراوانی مانند گیلکی، مازندرانی، کردی، بلوچی و جز آن وجود دارد. هر یک از این گویشها نه تنها با زبان فارسی و نیز با گویشهای دیگر تفاوتهای قابل ملاحظه یی دارند، بلکه خود دارای گونه ها و یا لهجه هایی هستند که میان آنها تفاوتهای چشم گیری را می توان مشاهده کرد.

در این مقاله برای نشان دادن نمونه یی از این تفاوتها ^۳ زبان کردی را در نظر گرفته ایم و تصریف سه فعل (لازم و متعدی) را در سه لهجه ی کردی مهاباد، سنندج و کرمانشاه با یکدیگر مقایسه کرده و تفاوتها را توضیح داده ایم. ^۴
گویش کردی که جزو زبانهای ایرانی شمال غربی است و در حال حاضر، علاوه بر ایران، در مناطقی چون عراق، ترکیه، سوریه و قفقاز به کار می رود به دو طبقه ی بزرگ کرمانجی شمالی و جنوبی تقسیم گردیده است. کرمانجی شمالی شامل لهجه هایی چون بادینانی، بوتانی، حکاری، بایزیدی، شمدرینانی (شمزینانی) و زازایی است و کرمانجی جنوبی شامل سورانی، مکررانی، بابایی، اردلانی، کورانی، کلهری، منگوری، اورامی و گورگی (gawerki) است. ^۵ کردی رایج در ایران غالباً از نوع کرمانجی جنوبی است.

همان طور که قبلا گفته شد، برای تهیه ی این مقاله سه شهر کردنشین ایران، یعنی مهاباد، سنندج و کرمانشاه در نظر گرفته شده است. لازم است ذکر گردد که کردی مهاباد تعلق به لهجه ی سورانی (مکریانی) دارد، کردی سنندج متعلق به لهجه اردلانی و کردی کرمانشاه کلهری است.

«مهاباد»^۱ در استان آذربایجان غربی و در جنوب غربی دریاچه ارومیه، میان شهرهای ارومیه، میاندوآب، سقز و سردشت واقع شده و مرکز کردستان «مکری» است.

«سنندج» مرکز استان کردستان است که این استان از شمال به آذربایجان غربی و قسمتی از زنجان، از مشرق به همدان و قسمتی از زنجان، از جنوب به کرمانشاه و از مغرب به کشور عراق محدود است.

«کرمانشاه» یا «باختران» مرکز استان کرمانشاه است که این استان از شمال به استان کردستان، از جنوب به استانهای لرستان و ایلام، از مشرق به استان همدان و از مغرب به کشور عراق محدود است.

سه فعل مورد بررسی در این مقاله «نشستن»، «خوردن» و «بودن» است که ابتدا تصریف کامل آنها همراه با ضمائر شخصی آزاد در ۱۸ جدول نشان داده می شود و سپس تفاوت های آنها در بخش «توضیحات» ذکر می گردد و نتیجه ی این مقایسه در بخش پایانی خواهد آمد.^۷

۱- مصادر: نشستن، خوردن، بودن.

مهاباد	سنندج	کرمانشاه
dâ-nîšt-in xwârd-in bû-n	da-nîšt-en xwârd-en bû-n	nîšt-en xwârd-en bû-n

۲- حال ساده (استمراری): می نشینم، می نشینی .... نمی نشینم.

می خورم، می خوری ..... نمی خورم.

مهاباد	سنندج	کرمانشا
dâ-da-nîš-im dâ-da-nîš-î dâ-da-nîš-ê(t) dâ da-nîš-în dâ-da-nîš-in dâ-da-nîš-in	da:-nîš-em da:-nîš-î da:-nîš-ê(t) da:-nîš-în da:-nîš-en da:-nîš-en	nîš-em nîš-î/-îd(en) nîš-ê(d) nîš-îm(en) nîš-în nîš-en
dâ-nâ-nîš-im	da-na:-nîš-em	nya-nîš-em
da-xõ-m da-xõ-y da-xõ-ê(t) da-xõ-yn da-xõ-n da-xõ-n	a-xwa-m a-xwe-y a-xwâ-t a-xwe-yn a-xwa-n a-xwa-n	xwa-m xwe-y/-yd(en) xwa-d xwe-ym(en) xwe-yn xwa-n
nâ-xõ-m	na:-xwa-m	nya-xwa-m

۳- حال التزامی: (باید) بنشینم، بنشینی .... ننشینم.

(باید) بخورم، بخوری .... نخورم.

مهاباد	سنندج	کرمانشا
(dabê)dâ-nîš-im (dabê)dâ-nîš-î (dabê)dâ-nîš-ê(t) (dabê)dâ-nîš-în (dabê)dâ-nîš-in (dabê)dâ-nîš-in	(ašê)da-nîš-em (ašê)da-nîš-î (ašê)da-nîš-ê(t) (ašê)da-nîš-în (ašê)da-nîš-en (ašê)da-nîš-en	(bâs)be-nîš-em (bâs)be-nîš-î/-îd(en) (bâs)be-nîš-ê(d) (bâs)be-nîš-îm(en) (bâs)be-nîš-în (bâs)be-nîš-en
(dabê)dâ-na-nîš-im	(ašê)da-na-nîš-em	(bâs)na-nîš-em
(dabê)bi-xõ-m (dabê)bi-xõ-y (dabê)bi-xõ-ê(t) (dabê)bi-xõ-yn (dabê)bi-xõ-n (dabê)bi-xõ-n	(ašê)bu-xwa-m (ašê)bu-xwe-y (ašê)bu-xwâ-t (ašê)bu-xwe-yn (ašê)bu-xwa-n (ašê)bu-xwa-n	(bâs)b(e)-xwa-m (bâs)b(e)-xwe-y/-yd(en) (bâs)b(e)-xwa-d (bâs)b(e)-xwe-ym(en) (bâs)b(e)-xwe-yn (bâs)b(e)-xwa-n
(dabê)na-xõ-m	(ašê)na-xwa-m	(bâs)na-xwa-m

۴- امر: بنشین، بنشینید، نشین، نشینید.

بخور، بخورید، نخور، نخورید.

مهاباد	سنج	کرمانشاه
dâ-niš-a dâ-niš-in	da-niš-a da-niš-en	be-niš-ø be-niš-in
dâ-na-niš-a dâ-ma-niš-in	da-ma-niš-a da-ma-niš-en	na-niš-ø na-niš-in
bi-xø-ø bi-xø-n	bu-xwa-ø bu-xwa-n	b(e)-xwa-ø b(e)-xwe-yn
ma-xø-ø ma-xø-n	ma-xwa-ø ma-xwa-n	na-xwa-ø na-xwe-yn

۵- گذشته ساده: نشستم، نشستی....نشستم.

خوردم، خوردی.... نخوردم.

مهاباد	سنج	کرمانشاه
dâ-ništ-im dâ-ništ-i dâ-ništ-ø dâ-ništ-in dâ-ništ-in dâ-ništ-in	da-ništ-em da-ništ-i da-ništ-ø da-ništ-in da-ništ-en da-ništ-en	ništ-em ništ-i/ -id(en) ništ-ø ništ-im(en) ništ-in ništ-en
dâ-na-ništ-im	da-na-ništ-em	n' a-ništ-em
xwârd-im xwârd-it xwârd-i xwârd-mân xwârd-tân xwârd-yân	xwârd-em xwârd-et xwârd-i xwârd-man xwârd-tan xwârd-yan	xwârd-em xwârd-i/id(en) xwârd-ø xwârd-im(en) xwârd-in xwârd-en
na-m-xwârd	na-m-xwârd	na-xwârd-em

۶- گذشته استمراری: می نشستم، می نشستی .... نمی نشستم.

می خوردم، می خوردی .... نمی خوردم.

مهاباد	سنج	کرمانشا
dâ-da-nîšt-im dâ-da-nîšt-i dâ-da-nîšt-ø dâ-da-nîšt-in dâ-da-nîšt-en dâ-da-nîšt-en	da:-nîšt-em da:-nîšt-i da:-nîšt-ø ds:-nîšt-in da:-nîšt-en da:-nîšt-en	nîšt-iyâ-m nîšt-iyâ-y/yd(en) nîšt-iyâ-(d) nîšt-iyâ-ym(en) nîšt-iyâ-yn nîšt-iyâ-n
dâ-na-da-nîšt-im	da-na:-nîšt-em	na-nîšt-iyâ-m
da-m-xwârd da-t-xwârd da-y-xwârd da-mân-xwârd da-tân-xwârd da-yân-xwârd	a-m-xwârd a-t-xwârd e-y-xwârd a-man-xwârd a-tan-xwârd e-yan-xwârd	xwârd-iyâ-m xwârd-iyâ-y/-yd(en) xwârd-iyâ-(d) xwârd-iyâ-ym(en) xwârd-iyâ-yn xwârd-iyâ-n
na-m-da-xwârd	na-m-a-xwârd	na-xwârd-iyâ-m

۷- گذشته نقلی: نشسته ام، نشسته ای .... ننشسته ام.

خورده ام، خورده ای .... نخورده ام.

مهاباد	سنج	کرمانشا
dâ-nîšt-û-m dâ-nîšt-û-y dâ-nîšt-û-ø-wa dâ-nîšt-û-yn dâ-nîšt-û-n dâ-nîšt-û-n	da-nîšt-eg-em da-nîšt-eg-i da-nîšt-eg-ø-a da-nîšt-eg-in da-nîšt-eg-en da-nîšt-eg-en	nîšt-em-a nîšt-id-a nîšt-i-ya nîšt-im-a nîšt-in-a nîšt-en-a
dâ-na-nîšt-û-m	da-na-nîšt-eg-em	na-nîšt-em-a
xwârd-û-m-a xwârd-û-t-a xwârd-û-y-a xwârd-û-mân-a xwârd-û-tân-a xwârd-û-yân-a	xwârd-eg-m-a xwârd-eg-t-a xwârd-eg-y-a xwârd-eg-man-a xwârd-eg-tan-a xwârd-eg-yan-a	xwârd-em-a xwârd-id-a xwârd-i-ya xwârd-im-a xwârd-in-a xwârd-en-a
na-m-xwârd-û-wa	na-m-xwârd-eg-a	na-xwârd-em-a

۸- گذشته دور: نشسته بودم، نشسته بودی .... نشسته بودم.

خورده بودم، خورده بودی .... نخورده بودم.

مهاباد	سنج	کرمانشاه
dā-ništ(i)-būm dā-ništ(i)-būy dā-ništ(i)-būø dā-ništ(i)-būyn dā-ništ(i)-būn dā-ništ(i)-būn	da-ništ-ūm da-ništ-ūy da-ništ-ūø da-ništ-ūyn da-ništ-ūn da-ništ-ūn	ništ-ūm ništ-ūd(en) ništ-ūø ništ-ūmen ništ-ūn ništ-ūn
dā-na-ništ(i)-būm	da-na-ništ-ūm	na-ništ-ūm
xwārd-bū-m xwārd-bū-t xwārd-bū-y xwārd-bū-mān xwārd-bū-tān xwārd-bū-yān	xwārd-ū-m xwārd-ū-t xwārd-ū-y xwārd-ū-man xwārd-ū-tān xwārd-ū-yan	xwārd-ūm xwārd-ūd(en) xwārd-ūø xwārd-ūmen xwārd-ūn xwārd-ūn
na-m-xwārd-bū	na-m-xwārd-ū	na-xwārd-ūm

۹- گذشته التزامی: (باید) نشسته باشم، نشسته باشی .... نشسته باشم.

(باید) خورده باشم، خورده باشی .... نخورده باشم.

مهاباد	سنج	کرمانشاه
(dabē)dā-ništ(i)-bim (dabē)dā-ništ(i)-bi (dabē)dā-ništ(i)-bē(t) (dabē)dā-ništ(i)-bin (dabē)dā-ništ(i)-bin (dabē)dā-ništ(i)-bin	(ašē)da-ništ-wem (ašē)da-ništ-wi(t) (ašē)da-ništ-wē(t) (ašē)da-ništ-win (ašē)da-ništ-wen (ašē)da-ništ-wen	(bās)ništ-ŋim (bās)ništ-ūd(en) (bās)ništ-ūø (bās)ništ-ūmen (bās)ništ-ūn (bās)ništ-ūn
(dabē)dā-na-ništ(i)-bim	(ašē)da-na-ništ-wem	(bās)na-ništ-ūm
(dabē)xwārd-bēt-im (dabē)xwārd-bēt-it (dabē)xwārd-bēt-i (dabē)xwārd-bēt-mān (dabē)xwārd-bēt-tān (dabē)xwārd-bēt-yān	(ašē)xwārd-wēt-em (ašē)xwārd-wēt-et (ašē)xwārd-wēt-i (ašē)xwārd-wēt-man (ašē)xwārd-wēt-tān (ašē)xwārd-wēt-yan	(bās)xwārd-ūm (bās)xwārd-ūd(en) (bās)xwārd-ūø (bās)xwārd-ūmen (bās)xwārd-ūn (bās)xwārd-ūn
(dabē)na-m-xwārd-bē(t)	(ašē)na-m-xwārd-wē(t)	(bās)na-xwārd-ūm

۱۰- حال و گذشته ساده مجهول : خورده می شوم، خورده می شوی .... خورده نمی شوم.

خورده شدم، خورده شدی.... خورده نشدم.

مهاباد	سنج	کرمانشاه
da-xu-rē-m da-xu-rē-y da-xu-rē-t da-xu-rē-yn da-xu-rē-n da-xu-rē-n	a-xu-r(e)g-em a-xu-r(e)g-ī a-xu-r(e)g-ē(t) a-xu-r(e)g-īn a-xu-r(e)g-en a-xu-r(e)g-en	xwa-riya-m xwa-riye-y/-yd(en) xwa-riya-d xwa-riye-ym(en) xwa-riye-yn xwa-riya-n
nā-xu-rē-m	na:-xu-r(e)g-em	nya-xwa-riya-m
xu-râ-m xu-râ-y xu-râ-ø xu-râ-yn xu-râ-n xu-râ-n	xu-riyâg-em xu-riyâg-ī xu-riyâg-ø xu-riyâg-īn xu-riyâg-en xu-riyâg-en	xwa-riyâ-m xwa-riyâ-y/-yd(en) xwa-riyâ-(d) xwa-riyâ-ym(en) xwa-riyâ-yn xwa-riyâ-n
na-xu-râ-m	na-xu-riyâg-em	na-xwa-riyâ-m

۱۱- حال ساده «بودن»: هستم، هستی .... نیستم، نیستی .....

مهاباد	سنج	کرمانشاه
ha-m he-y ha-ya ha-yn ha-n ha-n	ha-m he-yt ha-s he-yn ha-n he-n	he-m he-yd(en) ha-s he-ym(en) he-yn ha-n
nî-m nî-y nî-ya nî-yn nî-n nî-n	nî-m nî-t nî-ya nî-n nî-n nî-n	nî-m nî-d(en) nî-ya nî-men nî-n nî-n

۱۲- کوتاه شده ی «بودن»: (خوب) -م، ای ..... نیستم.

مهاباد	سندج	کرمانشاه
(čâk)-im	(xas)-em	(xâs)-em
(čâk)-i	(xas)-î(t)	(xâs)-i/id(en)
(čâk)-a	(xas)-a	(xâs)-a
(čâk)-in	(xas)-in	(xâs)-im(en)
(čâk)-in	(xas)-en	(xâs)-in
(čâk)-in	(xas)-en	(xâs)-en
(čâk) nî-m	(xas) nî-m	(xâs) nî-m
(čâk) nî-y	(xas) nî-t	(xâs) nî-d(en)
(čâk) nî-ya	(xas) nî-ya	(xâs) nî-ya
(čâk) nî-yn	(xas) nî-n	(xâs) nî-men
(čâk) nî-n	(xas) nî-n	(xâs) nî-n
(čâk) nî-n	(xas) nî-n	(xâs) nî-n

۱۳- حال التزامی «بودن»: باشم، باشی ..... نباشم، نباشی .....

مهاباد	سندج	کرمانشاه
b-im	b-em	bu-m
b-i	b-i(t)	bu-yd → bū-d(en)
b-ē(t)	b-ē(t)	bu-d
b-in	b-in	bu-ym → bū-m(en)
b-in	b-en	bu-yn → bū-n
b-in	b-en	bu-n
na-b-im	na-w-em	na-w-m
na-b-i	na-w-î(t)	na-w-d(en)
na-b-ē(t)	na-w-ē(t)	na-w-d
na-b-in	na-w-in	na-w-m(en)
na-b-in	na-w-en	na-w-n
na-b-in	na-w-en	na-w-n

۱۴- امر «بودن»: باش، باشید، نباش، نباشید.

مهاباد	سنج	کرمانشاه
b-a b-in	b-a b-en	bu-ø bu-yn → bū-n
ma-b-a ma-b-in	ma-w-ə ma-w-en	na-w-ø na-w-n

۱۵- گذشته ساده «بودن»: بودم، بودی .... نبودم، نبودی ....

مهاباد	سنج	کرمانشاه
bū-m bū-y bū-ø bū-yn bū-n bū-n	bū-m bū-y bū-ø bū-yn bū-n bū-n	bū-m bū-d(en) bū-ø bū-men bū-n bū-n
na-bū-m na-bū-y na-bū-ø na-bū-yn na-bū-n na-bū-n	na-w-m na-w-ı na-w-ø na-w-ın na-w-n na-w-n	na-w-m na-w-d(en) na-w-ø na-w-men na-w-n na-w-n

۱۶- گذشته استمراری «بودن»: می بودم، می بودی ..... نمی بودم.

مهاباد	سنج	کرمانشاه
da-bū-m da-bū-y da-bū-ø da-bū-yn da-bū-n da-bū-n	a-w-m a-w-ı a-w-ø a-w-ın a-w-n a-w-n	bū-â-m bū-â-y/-yd(en) bū-â-d bū-â-ym(en) bū-â-yn bū-â-n
na-da-bū-m	na:-w-n	na-w-â-m

۱۷- گذشته نقلی «بودن»: بوده ام، بوده یی ..... نبوده ام، نبوده یی .....

مهاباد	سنتج	کرمانشاه
bū-m-(a) bū-y-(a) bū-ŋ-wa bū-yn-(a) bū-n-(a) bū-n-(a)	bū-g-em bū-g-i' bū-g-a bū-g-in bū-g-en bū-g-en	bū-m-a bū-d(en)-a bū-ŋ-wa bū-men-a bū-n-a bū-n-a
na-bū-m-(a) na-bū-y-(a) na-bū-ŋ-wa na-bū-yn-(a) na-bū-n-(a) na-bū-n-(a)	na-w-g-em na-w-g-i' na-w-g-a na-w-g-in na-w-g-en na-w-g-en	na-w-m-a na-w-d(en)-a na-w-ŋ-wa na-w-men-a na-w-n-a na-w-n-a

۱۸- ضمائر شخصی آزاد: من، تو، او، ما، شما، آنها.

مهاباد	سنتج	کرمانشاه
amin atš aw ama angš awân	men tš aw ema ewa awân	me(n) tš âwa îma îwa âwân(a)

توضیحات

- ۱- در جدول شماره ۱ بین سه لهجه کردی ذکر شده تفاوت‌های زیر دیده می شود:
- ۱-۱- پیشوند اشتقاقی فعل «نشستن» در کردی مهاباد به صورت $\hat{d}\bar{a}$ در سنندج $da-$ است و در کردی کرمانشاه دیده نمی شود. لازم است ذکر گردد که این پیشوند به معنی «پایین، به سوی پایین» است.
- ۲-۱- نشانه ی مصدر در کردی مهاباد $in-$ یا $n-$ و در سنندج و کرمانشاه $en-$ یا $n-$ است.
- ۲- در جدول شماره ۲ تفاوت‌های زیر دیده می شود:
- ۱-۲- راجع به پیشوند اشتقاقی فعل «نشستن» نگاه کنید به ۱-۱.
- ۲-۲- نشانه ی استمرار (در زمان حال) در کردی مهاباد $da-$ و در سنندج و کرمانشاه $a-$ است که در کرمانشاه در مثبت فعل حذف می شود ولی در صورت منفی ظاهر می گردد (نگاه کنید به ۲-۵). لازم است ذکر گردد که $da:-$ در کردی سنندج از ترکیب $da+a$ به وجود آمده است که $da-$ پیشوند اشتقاقی و $a-$ پیشوند استمراری است. برای نشانه ی استمرار در زمان گذشته نگاه کنید به ۱-۶.
- ۲-۳- ستاک حال فعل «خوردن» در کردی مهاباد $x\bar{o}$ در سنندج و کرمانشاه $xwa-$ است. واکه a پایانی $xwa-$ در کردی سنندج و کرمانشاه قبل از شناسه های فعلی ^{10} که با y آغاز می شوند به صورت e درآمده است ($xwe-$). ضمنا این واکه در کردی سنندج قبل از شناسه ی سوم شخص مفرد $\bar{e}t$ به صورت $\hat{a}$ در آمده است ($xw\hat{a}-$).
- ۲-۴- شناسه ی فعلی اول شخص مفرد در فعل «نشستن» در کردی مهاباد $im-$ و در کردی سنندج و کرمانشاه $em-$ است. در پایان شناسه ی فعلی دوم شخص مفرد در کردی کرمانشاه گاهی $d(en)$ اضافه می شود که در دو لهجه ی دیگر کردی دیده نمی شود. در پایان شناسه فعلی سوم شخص مفرد در کردی کرمانشاه d وجود دارد و در دو لهجه ی دیگر t . ضمنا شناسه ی فعلی سوم شخص مفرد $t-$ در فعل «خوردن» در اصل به صورت $\bar{e}t$ بوده است که در ترکیب $a-xwa-\bar{e}t$ واکه $\bar{e}$ از آن حذف شده و کل ترکیب در کردی سنندج به صورت $a-xw\hat{a}-t$ و در کرمانشاه به صورت $xwa-d$ در آمده است. پایان شناسه ی فعلی اول شخص جمع در کردی کرمانشاه $m(en)$ است و در دو لهجه ی دیگر n . واکه ی آغازی در شناسه های فعلی دوم و سوم شخص جمع (در فعل نشستن) در کردی مهاباد i در سنندج e و در کرمانشاه به ترتیب $\bar{a}$ و e است. به

طور کلی واکه های آغازی i و e در شناسه های فوق پس از ستاک فعلی مختوم به واکه حذف می گردند ولی واکه آغازی $\bar{e}$ به y بدل می شود.

۲-۵- نشانه نفی در کردی مهاباد، در حال ساده -nâ است که به جای نشانه ی استمرار da- قرار می گیرد و در سایر زمانها (بجز فعل امر) -na است که قبل از نشانه ی استمرار da- قرار می گیرد (نگاه کنید به جدول شماره ۶). این نشانه در کردی سنندج و کرمانشاه در اصل به صورت -na است، ولی در کردی سنندج قبل از نشانه ی استمرار a- به صورت -na: در می آید (na+a → na:) و در کردی کرمانشاه به صورت -nya. لازم است ذکر شود که نشانه نفی اخیر (-nya) نیز از ترکیب na+a به وجود آمده که a- در آن نشانه ی استمرار (در زمان حال) است. نشانه ی استمرار a- در کردی کرمانشاه در صورتهای مثبت فعل حذف می شود ولی در صورت منفی خود را نشانه می دهد.

۳- در جدول شماره ۳ به تفاوتهای زیر پر می خوریم:

۳-۱- «باید» در کردی مهاباد به صورت dabē در سنندج به صورت ašē و در کرمانشاه به صورت bās است.

۳-۲- راجع به پیشوند اشتقاقی در فعل «نشستن» نگاه کنید به ۱-۱.

۳-۳- پیشوند التزامی در کردی مهاباد -bi در سنندج -bu و در کرمانشاه -be است. ضمنا این پیشوند در کردی مهاباد و سنندج همراه با فعل «نشستن» به کار نمی رود، چون این فعل در این دو لهجه به ترتیب با پیشوند اشتقاقی -dā و -da همراه است.

۳-۴- تفاوتهای مربوط به ستاک حال فعل «خوردن» و شناسه های فعلی به ترتیب در ۲-۳ و ۲-۴ آمده است.

۴- در جدول شماره ۴ تفاوتهای زیر به چشم می خورد:

۴-۱- شناسه ی فعلی دوم شخص مفرد پس از واکه در هر سه لهجه ∅ - است، ولی پس از همخوان^{۱۱} در کردی مهاباد و سنندج -a است و در کرمانشاه ∅ -.

۴-۲- نشانه ی نفی فعل امر در کردی مهاباد و سنندج -ma است و در کرمانشاه -na. اضافه می گردد که در کردی مهاباد گاهی -na نیز شنیده می شود.

۴-۳- راجع به تفاوتهای وند اشتقاقی در فعل «نشستن»، ستاک حال، شناسه ی فعلی دوم شخص جمع و

نشانه ی التزامی به ترتیب نگاه کنید به ۱-۱، ۲-۳، ۲-۴ و ۳-۳.

۵- در جدول شماره ۵ تفاوت‌های زیر دیده می شود:

۱-۵- فعل متعددی «خوردن» در کردی مهاباد، در زمان گذشته، با ضمائر شخصی^{۱۳}

-im, -it, -tî, -mân, -tân, -nân ساخته می شود و در کردی سنندج با -em, -et, -tî, -man, -tan, -yan,

ولی این فعل در همین زمان (گذشته) در کردی کرمانشاه با شناسه های فعلی به کار می رود.

۵-۲- جای ضمائر شخصی در فعل «خوردن» در کردی مهاباد و سنندج پس از اولین جزء فعلی است ولی

شناسه های فعلی پس از ستاک فعل قرار می گیرند (نگاه کنید به صورتهای منفی در همین جدول).

۵-۳- برای تفاوت‌های وند اشتقاقی در فعل «نشستن» و شناسه های فعلی به ترتیب نگاه کنید به ۱-۱

و ۲-۴.

۶- در جدول شماره ی ۶ تفاوت‌های زیر وجود دارد:

۶-۱- نشانه ی استمرار (در زمان گذشته) در کردی مهاباد -da، در سنندج -a و در کرمانشاه

â (iy) - است (برای â - نگاه کنید به جدول شماره ۱۶). دو نشانه -da و -a قبل از ستاک فعل قرار

می گیرند و â (iy) - پس از ستاک فعل می آید. ضمنا -a در کردی سنندج قبل y به صورت -e در می آید و

در ترکیب با وند اشتقاقی -da به صورت -a: (نگاه کنید به ۲-۲).

۶-۲- شناسه ی سوم شخص مفرد در زمان گذشته در هر سه لهجه معمولا به صورت Ø - است، ولی این

شناسه در کردی کرمانشاه پس از نشانه ی استمرار و یا مجهول ساز گاهی به صورت -d در می آید (برای

تفاوت‌های بقیه ی شناسه ها نگاه کنید به ۲-۴).

۶-۳- برای تفاوت‌های وند اشتقاقی (در فعل «نشستن»)، نشانه ی نفی، ضمائر شخصی و جای آنها در

فعل «خوردن» نگاه کنید به ۱-۱، ۲-۵، ۵-۱ و ۵-۲.

۷- در جدول شماره ۷ تفاوت‌های زیر به چشم می خورد:

۷-۱- نشانه ی اسم مفعول در کردی مهاباد -û- و در کردی سنندج -eg- است که پس از ستاک گذشته

فعل قرار می گیرند. ولی اسم مفعول در کردی کرمانشاه شبیه ستاک گذشته است و نشانه ی خاصی ندارد.

۷-۲- فعل -a- (است) و گونه های آن -ya- یا -wa- در پایان افعال این جدول قرار می گیرند، به جز

«نشستن» در کردی مهاباد و سنندج، که آن هم در سوم شخص مفرد آن دیده می شود.

۳-۷- شناسه ی فعلی سوم شخص مفرد در فعل «نشستن» در کردی مهاباد و سنندج Ø- است و در کرمانشاه ā- . این ā- در لهجه ی اخیر (کردی کرمانشاه) در سوم شخص مفرد فعل «خوردن» نیز دیده می شود. فعل «خوردن» در زمان گذشته در کردی مهاباد و سنندج با ضمائر شخصی ساخته می شود و در کرمانشاه با شناسه های فعلی. برای تفاوت شناسه های فعلی ، ضمائر شخصی و جای قرار گرفتن آنها در فعل «خوردن» نگاه کنید به ۲-۴، ۱-۵ و ۲-۵.

۴-۷- برای تفاوت وند اشتقاقی در فعل «نشستن» نگاه کنید به ۱-۱.

۸- در جدول شماره ۸ تفاوت‌های زیر دیده می شود:

۱-۸- واکه ۱ در پایان ستاک گذشته فعل «نشستن» در کردی مهاباد صدای میانجی است که بین دو همخوان ظاهر شده و می تواند حذف گردد.

۲-۸- همخوان b از آغاز فعل کمکی «بودن» در کردی سنندج و کرمانشاه حذف شده ولی در کردی مهاباد وجود دارد. برای تفاوت‌های تصریفی این فعل نگاه کنید به جدول شماره ۱۵ (گذشته ساده ی فعل «بودن»).

۳-۸- برای تفاوت‌های وند اشتقاقی در فعل «نشستن»، ضمائر شخصی و جای آنها در فعل «خوردن» نگاه کنید به ۱-۱، ۱-۵ و ۲-۵.

۹- در جدول شماره ۹ تفاوت‌های زیر به چشم می خورد:

۱-۹- گذشته التزامی در کردی مهاباد و سنندج با حال التزامی «بودن» ساخته می شود (نگاه کنید به جدول شماره ۱۳) که b آغازی آن در کردی سنندج به w تبدیل می گردد. در کردی کرمانشاه این نوع فعل (گذشته التزامی) شبیه گذشته ی دور به کار می رود و تنها تفاوت بین آنها کاربرد bās (باید) در گذشته ی التزامی است.

۲-۹- برای تفاوت‌های وند اشتقاقی در فعل «نشستن» ، کلمه ی «باید» ، ضمائر شخصی و جای آنها در فعل «خوردن» و واکه ی میانجی ۱ در کردی مهاباد نگاه کنید به ۱-۱، ۱-۳، ۱-۵، ۲-۵ و ۱-۸.

۱۰- در جدول شماره ی ۱۰ تفاوت‌های زیر دیده می شود:

۱-۱۰- فعل مجهول «خورده شدن» در هر سه لهجه ی کردی علاوه بر شناسه های فعلی از ستاک حال xu- (در کردی مهاباد و سنندج) و xwa- (در کردی کرمانشاه) و نشانه ی مجهول ساز ساخته می شود.

نشانه ی مجهول ساز در زمان حال و گذشته در هر سه لهجه با یکدیگر متفاوتند. این نشانه در کردی مهاباد به ترتیب $r\hat{a}$ و $r\bar{e}$ در کردی سنندج $r(e)g$ و $r\hat{a}g$ و در کردی کرمانشاه $riya$ و $r\hat{a}$ است. لازم است ذکر شود که a واکه ی پایانی $riya$ قبل از شناسه هایی که با همخوان y شروع می شوند تبدیل به e می گردد.

۲-۱۰- برای شناسه ی سوم شخص مفرد ($-d$) در زمان گذشته در کردی کرمانشاه نگاه کنید به ۶-۲.

برای تفاوتهای بقیه ی شناسه ها نگاه کنید به ۲-۴.

۳-۱۰- برای تفاوتهای نشانه ی استمرار و نشانه ی نفی نگاه کنید به ۲-۲ و ۵-۲.

۱۱- در جدول شماره ی ۱۱ تفاوتهای زیر به چشم می خورد:

۱-۱۱- در شناسه ی فعلی دوم شخص مفرد در کردی سنندج همخوان t و در کردی کرمانشاه d وجود

دارد. در صورت مثبت، شناسه سوم شخص مفرد در کردی مهاباد ya و در دو لهجه دیگر s است. s در صورت منفی به ya بدل می شود. برای تفاوتهای بقیه شناسه ها نگاه کنید به ۲-۴.

۲-۱۱- ستاک فعلی ha در کردی سنندج و کرمانشاه قبل از همخوان y به صورت he در آمده است.

۱۲- در جدول شماره ۱۲ تفاوتهای زیر دیده می شود:

۱-۱۲- کلمه «خوب» در کردی مهاباد $\hat{c}ak$ در سنندج xas و در کرمانشاه به صورت $x\hat{a}s$ به کار

می رود.

۲-۱۲- در پایان شناسه فعلی دوم شخص مفرد در کردی سنندج گاهی t اضافه می شود و در کرمانشاه

$d(en)$. برای تفاوتهای بقیه ی شناسه ها نگاه کنید به ۲-۴.

۱۳- در جدول شماره ۱۳ تفاوتهای زیر را می توان دید:

۱-۱۳- حال التزامی «بودن» در کردی مهاباد و سنندج با ستاک حال b ساخته می شود و در کردی

کرمانشاه با bu . ستاک حال اخیر (bu -) در ترکیب با همخوان y (همخوان آغازی شناسه ها) به صورت $b\bar{u}$ در می آید.

۲-۱۳- ستاک حال b ، bu یا $b\bar{u}$ در صورت منفی در کردی سنندج و کرمانشاه به w بدل می شود.

۳-۱۳- به پایان شناسه ی فعلی دوم شخص مفرد در کردی سنندج گاهی همخوان t اضافه می شود و در

کردی کرمانشاه d . برای تفاوتهای بقیه ی شناسه های فعلی نگاه کنید به ۲-۴.

۱۴- در جدول شماره ۱۴ تفاوت‌های زیر به چشم می‌خورد:

۱-۱۴- این فعل در کردی مهاباد و سنندج با ستاک حال b- ساخته می‌شود و در کردی کرمانشاه با ستاک حال bu-. ستاک حال اخیر (bu-) در ترکیب با y (همخوان آغازی شناسه دوم شخص جمع) به صورت bu- در می‌آید.

۲-۱۴- ستاک حال b-، bu- یا bu- در صورت منفی در کردی سنندج و کرمانشاه به w- بدل می‌شود.

۳-۱۴- شناسه ی فعلی دوم شخص مفرد در کردی کرمانشاه $\emptyset$ - و در دو لهجه ی دیگر a- است.

۴-۱۴- شناسه فعلی دوم شخص جمع در کردی مهاباد in- در کردی سنندج en- و در کرمانشاه n- است.

۵-۱۴- برای نشانه ی نفی نگاه کنید به ۴-۲.

۱۵- در جدول شماره ۱۵ تفاوت‌های زیر را می‌توان دید:

۱-۱۵- ستاک گذشته bu- در صورت منفی در کردی سنندج و کرمانشاه به w- بدل می‌شود.

۲-۱۵- شناسه ی فعلی دوم شخص مفرد در کردی کرمانشاه d(en)- و در دو لهجه ی دیگر y- است.

برای تفاوت‌های بقیه شناسه های فعلی نگاه کنید به ۴-۲.

۳-۱۵- علاوه بر تفاوت‌های فوق، در کردی کرمانشاه به جای ستاک گذشته ی bu- گاهی bi- به کار

می‌رود:

bī-m	بودم
bī-d(en)	بودی
bī- $\emptyset$	بود
bī-men	بودیم
bī-n	بودید
bī-n	بودند

۱۶- در جدول شماره ۱۶ تفاوت‌های زیر را می‌توان مشاهده کرد:

۱-۱۶- برای نشانه‌ی استمرار -da در کردی مهاباد، -a در کردی سنندج و -â در کردی کرمانشاه نگاه کنید به ۱-۶.

۲-۱۶- ستاک گذشته -bû در کردی سنندج و کرمانشاه پس از نشانه‌ی استمرار -a یا نشانه‌ی نفی -na: به صورت -w در آمده است.

۳-۱۶- برای شناسه‌ی سوم شخص مفرد -l در زمان گذشته در کردی کرمانشاه نگاه کنید به ۶-۲. برای تفاوت‌های بقیه‌ی شناسه‌ها نگاه کنید به ۲-۴.

۴-۱۶- برای تفاوت‌های نشانه‌ی نفی نگاه کنید به ۲-۵.

۵-۱۶- علاوه بر تفاوت‌های فوق، در کردی کرمانشاه به جای ستاک گذشته -bû گاهی -bî به کار می‌رود که قبل از نشانه‌ی استمرار -â(y) به صورت -bi در می‌آید.

bi- y â - m

می بودم

bi- y â - y/- yd (en)

می بودی

bi- y â - d

می بود

bi- y â - ym(en)

می بودیم

bi- y â - yn

می بودید

bi- y â - n

می بودند

۱۷- در جدول شماره ۱۷ می‌توان تفاوت‌های زیر را دید:

۱-۱۷- در کردی سنندج -g نشانه‌ی اسم مفعول است که پس از ستاک گذشته‌ی -bû یا -w (صورت تغییر یافته‌ی -bû در منفی) قرار می‌گیرد. این نشانه در دو لهجه‌ی دیگر به صورت -û است که پس از ستاک گذشته -bû حذف شده است.

۲-۱۷- فعل کمکی -a (است) و گونه‌ی آن -wa در پایان همه‌ی افعال در کردی مهاباد و کرمانشاه دیده می‌شود، در صورتی که در کردی سنندج تنها در پایان سوم شخص مفرد می‌توان آن را دید.

۳-۱۷- شناسه‌ی فعلی دوم شخص مفرد در کردی مهاباد -y در سنندج -t و در کرمانشاه -d(en) است. برای تفاوت‌های بقیه‌ی شناسه‌ها نگاه کنید به ۲-۴.

۱۷-۴- علاوه بر تفاوت‌های فوق ، در کردی کرمانشاه به جای ستاک گذشته -bū گاهی -bī به کار

می رود:

bī-m- a	بوده ام
bī-d(en)-a	بوده ای
bī-∅-ya	بوده است
bī-men- a	بوده ایم
bī-n- a	بوده اید
bī-n- a	بوده اند

۱۸- در جدول شماره ی ۱۸ تفاوت‌های زیر را می توان مشاهده کرد:

۱-۱۸- واکه ضمیر اول شخص مفرد در کردی مهاباد *i* و در دو لهجه ی دیگر e است.

۱۸-۲- ضمیر اول و دوم شخص مفرد در کردی مهاباد با واکه ی a آغاز می شود که در دو لهجه ی

دیگر وجود ندارد.

۱۸-۳- ضمیر اول و دوم شخص جمع در کردی مهاباد با واکه ی a آغاز می شوند و در دو لهجه ی

دیگر با e یا *i* . از طرفی ضمیر دوم شخص جمع در کردی مهاباد صورتی کاملا متفاوت با دو لهجه ی دیگر دارد.

۱۸-۴- در پایان ضمیر سوم شخص مفرد و سوم شخص جمع در کردی کرمانشاه واکه یی به صورت a

وجود دارد که در دو لهجه ی دیگر دیده نمی شود. ضمنا واکه ی آغازی این دو ضمیر نیز در این لهجه با دو لهجه ی دیگر متفاوت است.

نتیجه

از مقایسه ی موارد بالا می توان به نتایج زیر دست یافت:

۱- کردی مهاباد اصیل تر از دو لهجه ی دیگر است، به این معنی که ویژگیهای زبان کردی را بیشتر حفظ کرده است.

۲- کردی سنندج بیش از کردی کرمانشاه به کردی مهاباد نزدیک است.

۳-۱-۳- کردی کرمانشاه مواردی از فارسی و کردی را در هم آمیخته است. نمونه های زیر بیانگر این امر است:
۳-۱-۳- در شناسه ی دوم شخص مفرد در کردی کرمانشاه گاهی همخوان d به کار می رود که در دو لهجه دیگر کردی مشاهده نمی شود. در فارسی این همخوان در این شناسه برای احترام به کار می رود (minešini(d) می نشینید).

۳-۲- معمولاً پایان شناسه ی سوم شخص مفرد در زمان حال در کردی کرمانشاه و نیز در فارسی d است. (minešinad می نشیند). این همخوان در دو لهجه ی دیگر کردی t است. جالب توجه اینکه گاهی همخوان d در کردی کرمانشاه در پایان شناسه سوم شخص مفرد. در گذشته نیز به کار می رود (نگاه کنید به جدولهای شماره ۶، ۱۰، ۱۶).

۳-۳- شناسه اول شخص جمع در کردی کرمانشاه و نیز در فارسی دارای همخوان m است. (mixorim می خوریم). این همخوان در دو لهجه ی دیگر کردی n است.

۳-۴- شناسه ی امر دوم شخص مفرد در کردی کرمانشاه و در فارسی همیشه $\emptyset$ است (boxor بخور). این شناسه در دو لهجه ی دیگر کردی پس از همخوان a- و پس از واکه $\emptyset$ است.

۳-۵- کلمه «باید» در کردی کرمانشاه bās است که کوتاه شده ی (bâ yest بایست) در فارسی است. این کلمه در دو لهجه ی دیگر کردی صورتهایی دور از فارسی دارد (نگاه کنید به جدولهای ۳ و ۹).

۳-۶- نشانه ی نفی فعل امر در کردی کرمانشاه و نیز در فارسی معمولاً na- است (naxor نخور). این نشانه در دو لهجه دیگر کردی غالباً به صورت ma- به کار می رود.

۳-۷- فعل «نشستن» در کردی کرمانشاه مانند فارسی بدون پیشوند اشتقاقی -dâ یا -da است. این پیشوند در دو لهجه ی دیگر کردی به کار می رود.

۳-۸- یکی از ویژگیهای بارز زبان کردی و غالب گویشهای ایرانی کاربرد ضمایر شخصی پیوسته به جای شناسه های فعلی در زمان گذشته ی افعال متعدی است. این همان ویژگی است که در زبانشناسی «ارگیتو» نامیده شده است.^{۱۳} زبان کردی مهاباد و سنندج این ویژگی را حفظ کرده اند ولی کردی کرمانشاه آن را از دست داده است. بنابراین کردی کرمانشاه زمان گذشته افعال متعدی را مانند فارسی، شبیه افعال لازم می سازد، به این معنی که شناسه های فعلی را به کار می برد (نگاه کنید به جدولهای شماره

۵. ۶. ۷. ۸. ۹.

لازم است اضافه گردد که این کردی (کردی کرمانشاه) به دلیل از دست دادن ویژگی فوق گاهی صورتهای تغییر شکل داده ی ضمایر فوق را نه تنها در زمان گذشته بلکه در زمان حال افعال لازم و متعدی به جای شناسه های فعلی به کار می برد. نگاه کنید به شناسه های فعلی دوم شخص مفرد و اول شخص جمع در جدولهای ۲. ۳. ۵ و جز آن^{۱۴}.

★ پانوشتها:

* برگردان این مقاله به زبان فرانسه در نشریه زیر چاپ شده است:

Acta kurdica, The International Journal of Kurdish and Iranian Studies, Volume 1, 1994, London: Curzon press, pp.125-137.

1- accent
2- dialect

۳- برای اطلاع از گونه ای دیگر از این تفاوتها رك. ایران کلباسی (۱۳۷۱- الف)، ۹۳۴-۹۷۶.

۴- برای تهیه مواد مورد بررسی این مقاله علاوه بر منابع دیگر از خانم فرح سنندجی (اهل سنندج) و آقایان سرهنگ محسن حمیدی و بهرام شیرزادی تبار (اهل کرمانشاه) کمک گرفته ام که از یاری آنها بی نهایت سپاسگزارم.

۵- رك. جغرافیای کامل ایران (۱۳۶۶)، ص ۸۹۸ و نیکلا راست (۱۳۳۲)، ص ۱-۴۰.

۶- نام قدیم این شهر «ساجیلاغ» بوده است.

۷- علازم آوانگار زیر در این مقاله به کار رفته است:

a= ا کوتاه

a: = ا کشیده

$\hat{a} = \bar{a}$

i= ای کوتاه

$\bar{i}$ = ای کشیده

$\bar{o}$ = ا کشیده

e= ا کوتاه

$\bar{e}$ = ا کشیده

u= او کوتاه

$\bar{u}$ = او کشیده (ای لب گرد)

d = د

n = ن

b = ب

x = خ

w = و(لی)

t = ت

r = ر

s = س

š = ش

m = م

y = ی

g = گ

č = چ

k = ک

∅ = صفر

r = یا

( ) می تواند باشد یا نباشد =

* = نشانه فرضی =

8- derivational

9- vowel

10- Personal ending

11- consonant

12- personal pronoun

۱۳- رك. ایران کلباسی (۱۳۶۷- الف)، ص ۷۰-۸۷.

۱۴- یادآوری می گردد که بعضی صورتهای به کار رفته در این مقاله در مقاله ی ارسلان خرسند (۱۳۶۷) نیامده ولی گویشوران کرمانشاهی مقاله ی حاضر آنها را به کار برده اند.

فهرست منابع:

خرسند، ارسلان. (۱۳۶۷). «توصیف ساختمان فعل در لهجه ی کرمانشانی»، *مجله زبانشناسی*، س ۵، ش ۱، ص ۹۰-۱۰۸.

راست، نیکلا. (۱۳۳۲). «فهرست زبانها و لهجه های ایرانی»، *فرهنگ ایران زمین*، جلد ۱، ص ۱-۴۰. سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی. (۱۳۶۶). *جغرافیای کامل ایران*. وزارت آموزش و پرورش. کلیاسی، ایران. (۱۳۶۷-الف). «ارگیتو در زبانها و گویشهای ایرانی»، *مجله زبانشناسی*، س ۵، ش ۲، ص ۷۰-۸۷.

_____. (۱۳۶۷-ب). «مقایسه نقش‌وندهای شخصی در فارسی میانه، کردی و فارسی امروز»، *فرهنگ* ش ۲ و ۳، ص ۴۲۷-۴۴۰.

_____. (۱۳۶۲). *گویش کردی مه‌یاد*. تهران: موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.

_____. (۱۳۵۲). «فعل در گویش کردی»، *سومین کنگره ی تحقیقات ایرانی*، جلد ۲، ص ۲۴۷-۲۶۵.

_____. (۱۳۷۱-الف). «تنوع لهجه هادرگویش گیلکی»، *مجله دانشکده ی ادبیات، دانشگاه فردوسی مشهد*، س ۲۵، ش ۴، ص ۹۳۴-۹۷۶.

_____. (۱۳۷۱-ب). «مقایسه ای بین دو لهجه از گویش کردی»، *فرهنگ*، ویژه زبانشناسی، ش ۱۳، ص ۱۶۳-۱۷۵.

Mackenzie, D.N.(1961). *Kurdish Dialect Studies*. London: Oxford University Press.